

Schedius Lajos és folyóirata

(Zeitschrift von und für Ungern, 1802—1804)¹

Nehéz időben, a felvilágosodás és általában a modernebb gondolkodás szemzőgéből nézve, kedvezőtlen körülmények között határozta el a pesti egyetem esztétikai tanszékének népszerű professzora, a pest-budai polgári társasélet tevékeny szervezője, a Göttingában igen tehetségesnek tartott és szép reményekkel indult Schedius Lajos, hogy olyan folyóiratot ad ki, amely a német (és kevésbé az osztrák) tudományos körök előtt híven reprezentálja a jórészt terra incognitának számító magyar világot. A ferenci abszolutizmus rideg cenzúra-politikája, a magyar írói és tudósi közvélemény fejletlensége, a külszín szerint teljes diadalt ülő és előjogaira féltékenyen vigyázó nemesi-klerikális reakció nem könnyítette meg a merész vállalkozó munkáját. Pesten nem volt ekkor magyar újság, a Bécsben tengődő *Magyar Hírmondó* és a *Magyar Kurír* sem színvonalban, sem híryanaga frissességében nem közelítette meg az egykor Rát Mátyás, Révai Miklós és mások fémjelezte magyar publicisztikát; olyan periodikus kiadvány megjelentetésére, mint az 1780-as, 1790-es években (Batsányi *Magyar Museuma*, Kazinczy *Orpheusa*) szó sem lehetett. Batsányi nem Magyarországon élt, Kazinczy épp csak kijött a börtönből, Versegly épp elhagyni készült a börtönt, az egykor Schediusszal és részben Schedius segítségével jó lapot csináló Kármán József (ki tudja, hogyan?) meghalt, Csokonai tervei sorra kudarcot vallottak. S a német-latin nyelvű, publicisztikai hajlandóságú szerzők is kiszorultak a közvetlen politikai cselekvés mezejéről; Berzeviczy Gergely legfontosabb művei kéziratban maradtak, vagy külföldön jelentek meg; s ha Magyarországon, akkor illegálisan, s ha végre megjelentek is, oly kevesen értették meg szándékait. Bredetzky Sámuel az ártatlanabbnak tetsző topográfiai gyűjteményekbe ölte szervezői energiáit (ahogy Kis János lapalapítási tervei is lassan-lassan fölcserélődtek a nehezebb és eklektikusabb almanach- és egyéb alkalmi jellegű kötet-kiadásokkal), a számottevő történetírói tehetség mellett erőteljes publicisztikai vénával is

¹ A folyóirat teljes címe: *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Eräkunde und Literatur*. A cím egyben a folyóirat fő érdeklődési területét is megjelöli. Schediusszal eddig kevesen foglalkoztak, a szakirodalom legértékesebb darabjai az adatközlések. Jó hasznát vettük az alábbi dolgozatoknak: ZÜBER Marianne: *A hazai német nyelvű folyóiratok története 1810-ig*. Bp., 1915., DOROMBY Karola: *Schedius Lajos mint német-magyar kultúrközvetítő*. Bp., 1933., FRITZ VALJAVEC: *Briefe deutscher Gelehrter und Schriftsteller an Ludwig Schedius*. In: A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 3 (1933) Bp., 1933. 258—302., WALDAPFEL József: *Ötven év Buda és Pest történetéből*. Bp., 1935., *A magyar sajtó története I. 1705—1848*. Szerk. KÓKAY György. Bp., 1979. Az e művekből vett adatokat a továbbiakban csak kivételes esetben lábjegyzeteltem.

rendelkező Engel János Keresztélynek sem igen nyílt alkalma Magyarországon arra, hogy mondanivalóját könnyedebb, többekhez szóló formába öntse. Ilyenkor aztán úgy segítettek magukon, ahogy tudtak. Rendkívül fontosnak kell tartanunk azt a tényt, hogy Berzeviczy, Engel, Schedius és mások éltek a lehetőséggel, és tartották a kapcsolatot a német (elsősorban a göttingai és még inkább a jénai) lapokkal, illetve főleg német periodikus kiadványokhoz anyagot szolgáltatottak. Engel és Schedius voltak a jénai *Allgemeine Literatur-Zeitung* legfontosabb magyar recenzensei, és a jénai lapban megjelent cikkeikben számtalan olyan eseményről, olyan kiadványról írhattak, mondhattak bátor véleményt, amelyet idehaza legfeljebb a legbizalmasabb baráti körben emlegethettek.² Cikkeik, recenzióik névtelenül láttak napvilágot, a teljes titoktartásra, a névtelenségre hívta föl a később bekapcsolódó Rummy György figyelmét a magyar cenzúráról sok tapasztalattal rendelkező Berzeviczy Gergely.³ Csakhogy ez a névtelen, jénai megjelenés aligha elégítette ki a tudományos ambíciók mellett a publicisztikában is tevékenykedni kívánó Engelt és Schediust. A jénai lap eljutott ugyan Magyarországra, tudjuk, hogy Pesten is, Sárospatakon is voltak olvasói (Pesten pl. Virág Benedek!),⁴ de a visszhang hiánya, a mozgás a lényegileg légüres térben kedvezőtlenül hatott szerzőinkre. Fárasztónak bizonyult az a konspiratív jellegű tevékenység, amellyel írásaikat megfogalmazták, eljuttatták a németországi címzetthez. Emellett is állandóan figyelték őket. Engel Bécsben élt, kormányhivatal tisztviselőjeként, jónevű és széles körű kapcsolattal rendelkező történészként.⁵ Schedius feje fölött egyszer már ott lebegett az elbocsáttatás Damokles-kardja,⁶ ha másutt talán nem is, de az udvar előtt nem volt titok szoros kapcsolata a Martinovics-per egyik áldozatával, Öz Pállal, a megannyi hivatalos és baráti szál, amely az ellenzéki szellemiségű protestáns nemességhez (Podmaniczky Józsefhez, Prónay Sándorhoz) fűzte, együttműködése Kármán Józseffel, állandó levelezése a kantianus Kreil Antallal (ki Schedius és Batsányi között is közvetített),⁷ akit éppen a jakobinus mozgalom utáni megtorlás során távolítottak el a pesti egyetemről. S talán az a jezsuita-klerikális tábor sem tudta

² Karl-Heinz JÜGELT: *Die Rezensionen der ungarischen und Ungarn betreffenden Schriften in der „Allgemeinen Literatur-Zeitung“ 1785–1803*. Rostock 1975. Schediusról: 71–77., Engelről: 77–81., a folyóiratról: 89–93. Ugyanó: *Die ungarische Jakobinerbewegung in der „Allgemeinen Literatur-Zeitung“*. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Wilhelm-Pieck-Universität Rostock* 26 (1977). Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe. Heft 3, 307–315.

³ Vö.: Berzeviczy – Rummy-levelezés. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (MTAKK) M. irod. lev. 4-r. 21. sz. 1802. szept. 4-i levél.

⁴ Magyar Hírmondó 1793. I. 285–287., 1794. I. 951–956. Részlet egy levélből: „Azt mondom, hogy a' Jénai Allgemeine(!) Literatur Zeitungnak közönségesebb esmérete, tartása, olvasása, sött tanulása, Hazánkban olly szükséges, mint az Éhezőnek a' falat kenyér . . .”, Kazinczy Levelezése II. 65. és 503., LUKSICS Pál: *Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége*. Veszprém, 1914., 68., K.-H. JÜGELT: *Eine wiederentdeckte ungarische Literaturgeschichte aus dem Jahre 1798*. In: *Arbeiten zur deutschen Philologie IX*. Debrecen, 1975., 66. Vö. még: NÉMEDI Lajos: *Schedius Lajos magyar irodalomtörténetéről*. ItK. 1979. 282–286.

⁵ THALLÓCZY Lajos: *Johann Christian Engel und seine Korrespondenz*. München – Leipzig, 1915.

⁶ DOMANOVSKY Sándor: *József nádor iratai 1792–1804*. Bp., 1925. 37., 44., 42., 46.

⁷ MTAKK M. irod. lev. 4-r. 154. sz.

Schediusnak megbocsájtani, hogy az esztétikai tanszéket ő kapta, amely Tóth Farkast szívesebben látta volna azon a helyen.⁸

Ennyi gátló tényező, ennyi nehézség sem riasztotta vissza Schedius Lajost attól, hogy folyóiratát megindítsa, és abban a szellemben szerkessze, amely az 1790-es évek reformeszméivel közös. Látszatra ugyan a folyóirat (főleg néhány szerző szerepeltetése és néhány cikk közlése miatt) visszalépésnek tetszhet az 1790-es években elfoglalt állásponthez képest. S ha a nyílt anti-feudális hangú cikkeket; ha az egyértelmű Habsburg-ellenességet; ha a jakobinus-mozgalom melletti kiállást tekintjük mércének, akkor ez valóban így is van. Ugyanis a jénai lapban közölt Engel- és Schedius-cikkek, Schedius ott megjelentetett két magyar irodalomtörténete⁹ olyan — szinte hihetetlenül merész — radikális nézőpontot sejtet, amelyhez hasonló (csupán Berzeviczy Gergely névtelenül kiadott röpiratában találhatunk. Ez és még néhány adat feltételezheti velünk, hogy már az 1790-es évek elején (1792 után, de feltétlenül Berzeviczynek Kakaslovnica-ra való kényszerű távozása előtt) szoros, esetleg *munkatársi* kapcsolat jöhetett létre Schedius és Berzeviczy, valamint Engel között.¹⁰ Schedius lapjának Engel szorgalmas munkatársa lett, Berzeviczy is adott Schediusnak cikket. Mindenesetre az álláspontok feltűnő hasonlósága (helyenként azonossága) azt feltételezheti, hogy összehangolt akcióról beszélhetünk. Az a Göttingát járt, protestáns vallású és a radikálisabb reformok érdekében munkálkodó, a szaktudományokat a gyakorlat (még hozzá a reformok gyakorlata) szolgálatába állítani igyekvő, részben nemesi, részben polgári származású, részben birtokaira visszakényszerített, részben hivatalnoki — tanári (esetleg lelkészi) állásba került, értelmiségi tudatú réteg hallatja a hangját, amely 1790-ben csatlakozott a nemesi ellenálláshoz, de a konzervatív szárny magyarkodó — retrográd attitűdjével nem értett egyet; II. Lipót uralkodása idején és az uralkodó halála után a felületesen szemlélve egységesnek tetsző nemesi ellenállás élesen differenciálódott, a „reformerek” folytatták harcukat, részben a szabadkőműves páholyok fedezékébe húzódva, részben a magyar jakobinus mozgalommal valamiképpen együtt sodródva. 1795 után aztán a külföldi (német) nyomda- és lap-lehetőségeket ragadták meg, és névtelenül publikálva vagy itthon szűk körben, a szaktudományokba rejtőzve várták kedvezőbb lehetőségek elkövetkeztét. Ahova Berzeviczy Gergely eljutott, ti. oda, hogy alkotmánytervezetet próbáljon eljuttatni Napóleonnak, oda Schedius és Engel nem jutott el. Sőt, 1807 után törés vehető észre Schedius pályáján, még elkészült esztétikáját sem merte kiadni. Engel egyre inkább történeti stúdiumainak adta át magát, minthogy Schedius *Zeitschriftje* megszűntével, majd Romy kudarcos vállalkozásaival bezárult előtte a publicisztikus cselekvés magyarországi kapuja, viszont megnyíltak a bécsi újságok hasábjai. A XIX. század elején azonban Schedius töretlenül őrzi hitét a lapkiadásnak a reformok körébe vágó hasznában, ama 1790/92-es reménykedések bármily

⁸ Toldalék A' Magyar Hirmondónak Februárius' 14-dik napján 1792-ben költt árkusához, 1792. I. 225 — 230, 507., SZAUDER József: *Az esztétikai tanszék betöltésére kiírt pályázat és kritikái irányzataink 1791-ben*. ItK 1971. 78 — 106.

⁹ Vö.: JÜGELT: 4. sz. jegyzetben i. m.

¹⁰ H. BALÁZS Éva: *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus 1763 — 1795*. Bp., 1967. nem emlékezik meg Schedius és Engel kapcsolatáról Berzeviczyvel; de az 1802-es bizalmas viszony Berzeviczy és Schedius között, valamint az igen sok közös ismerős korábbi megismerkedést tételez föl. Berzeviczy önéletrajzában szükségesnek tartja, hogy a *Zeitschrift*-ben, 1803-ban megjelent cikkéről megemlékezzék. H. BALÁZS: i. m. 232.

csékély megvalósíthatóságában. Jóllehet kevesen láttak oly tisztán, mint épp Schedius. Egy erdélyi látogatójának, a németországi tanulmányútra induló Bethlen Eleknek pontosan körvonalazta saját helyzetét. Bethlen 1796. január 2-án látogatta meg Schediust, „ki egy valóságos jó ízlésű kellemetes ifjú ember. Ezzel beszélgettem az univerzitásnak mostani állapotjáról, mely csodálatosan van, mert 1, a város nagy, a tanulóknak sokféle az elvonattatások, nagy benne a vesztség (!). 2, a papoknak keze kötetlen, kivált a mostani kényes környül-állásokban, 3, a thékának ötszáz forint esztendei fundussa. 4, a józanabban gondolkodó professorokat teszik ki, mint most is Koppit; a külső renden levő professzorok nagyon üldöztetnek, most közelebből a Szombathelyi püspök Szily a fő helytartó tanácsnak egy projectumot adott be, melyben azt állította, hogy minden veszttségnek a külső rendű tanítók legyenek okai. Schediusnak is keze az aestheticában meg van kötve, és tartozik magát csak Szerdahelyihez tartani . . . ”¹¹

Mindez nem tartotta vissza Schediust attól, hogy a jénai lapban ne tegyen tanúbizonyságot Hajnóczy József emberi nagysága mellett;¹² hogy nyomtatásban megjelent irodalomtörténeteiben ne hangoztassa a magyar jakobinus per során kivégzettek és letartóztatottak ártatlanságát, ne írja le becsüléssel Kazinczy, Batsányi, Verseghy, Kármán, Szentjóni Szabó nevét, ne értékelje műveiket, és 1797-ben ne ilyen szavakkal zárja irodalomtörténetét: „E tiszteltre méltó patrióták neve most legjobb és legnemesebb polgártársaik szívébe van írva, a jövő nemzedék hálával fogja őket emlegetni (. . .) E földről a csillagokig nem könnyű az út . . . ”¹³ Tegyük gyorsan hozzá: elhangzott előadásaiban sem volt sokkal óvatosabb. Egy tanítványa ránkmaradt jegyzeteiben (a jegyzetek 1797–1801 között készülhettek)¹⁴ szintén föllehetjük a jakobinus per vádlottjainak nevét. S minthogy a jegyzet csupán neveket, művek címét és tömör utalásokat tartalmaz, Schedius kommentárjaira vagy méltatásaira csak következtethetünk. Feltehetőleg a jénai értekezésnél kevésbé nyíltan, mégis merészen nyilatkozhatott jelenkorának vagy a közeli múltnak magyar irodalmáról és tudományosságáról. Mind irodalomtörténete, mind egyetemi előadása még nem a mai értelemben vett irodalomtörténet, inkább nevezhető művelődéstörténetnek, körülbelül olyan értelemben, ahogy a *Zeitschrift* tárgyalja együtt a különböző diszciplínákat. Csakhogy a *Zeitschrift* nem elsősorban és kimondottan „társadalomtudományi” szaklap, majdnem annyi helyet kap benne a természettudomány. S ez sem ellentétes azzal a szellemiséggel, amelyet az 1790-es években a reformer-nemesség (pl. Prónay Sándor)¹⁵ képviselt. Ennek a nemességnek és általában annak a körnek, amely Schedius lapja körül felsorakozott, az eszménye a—jobb szó híján—sokoldalúan képzett, mozgékony szellemű, a humaniorákban és az országot érintő gyakorlati

¹¹ *Gróf Bethlen Elek úti naplója 1795–1797*. Közli: Torma Károly. In: Kolozsvári Nagy Naptár. Szerk.: K. PAPP Miklós. 3 (1867) Kolozsvár, 79–101. A naplóból egy részletet újraközöl: IVÁN Ede: *Egy erdélyi főúr a német klasszikusok társaságában*. Vasárnapi Újság 57 (1910) 145–148.

¹² ALZ Intelligenzblatt 1801. Bd. IV., 1897–1900. hasáb.

¹³ JÜGELT: 4. sz. jegyzetben i. h. és uo. 88.

¹⁴ *Lineae primae Literaturae Antiquorum et Recentiorum Populorum ex Praelectionibus Ludovici Schedius*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt) Quart. Lat. 1477. DOROMBY: i. m. több téves adattal ismertette a kéziratot.

¹⁵ SZÉKÁCS József: *Emlékezés Prónay Sándor ig. tag. felett*. In: Magyar Tudós Társaság Évkönyvei V. Budán, 1842. 188–189.

kérdésekben egyképpen jártas tudós, szakember volt. Maga, Schedius az 1790-es években nemcsak az esztétika (és, olykor illegálisan, a magyar irodalomtörténet—művelődéstörténet) oktatásával foglalatосkodott, hanem Kármán mellett állt az *Uránia* szerkesztésekor, részt vett a magyar színtársulat munkájában, később tevénьykedett a pesti evangélikus iskola és tanterve megszervezésében, egy természettudományi társaság tervét vizsgálta föl, érdeklődött a földrajz iránt, készült egy magyarországi írói lexikon összeállítására, belekötölte a diplomatikába, őre volt a Cornides-hagyatéknaк, és így tovább. Ez a fajta embereszmény lebegett előtte, ennek kialakítására adta ki lapját.

Nem ez volt első próbálkozása. Sokoldalú tevékenységének jellemzéséhez szolgáljon az alábbi adat: feltehetőleg német mintára állítja össze a Magyarországon kiadott könyvek jegyzékét, terve szerint évenként két füzetben regisztrálná a könyvtermést. Nagy-nehezen sikerül majd évenként egy füzetet megjelentetnie. Az 1798-as első füzetet azonban félreértések kísérik. 1798—99-ben *Literärischer Anzeiger für Ungern* címmel ad ki lapot,¹⁶ amely a pesti *Neuer Courier* melléklete, tulajdonképpen előkészület a *Zeitschriftre*. Ismertetésével, híreivel óvatosan előlegezi folyóiratát, amely az 1801-es hirdetést követve 1802-ben jelent meg.¹⁷

A lap célkitűzései és eszmevilága részben szorosan kapcsolódtak a közvetlen elődök, elsősorban Windisch Károly Gottlieb és Kovachich Márton György kezdeményeihez. Schedius bevezető cikke, amelyet apósának, Windischnek szentelt, rámutat a követendő példára: a két extremitás között, amelyekben az emberek nagy része elveszett, a helyes középutat fogja járni. Óvatos, körültekintő helyzetmegjelölés ez, de éppen nincs ellentétben Schedius eszményeivel. Már egyetemi előadásaiában, egyes értékeléseiben megfigyelhetjük, hogy elhatárolja magát a ferenci abszolutizmus szélsőségeitől és olyan írók, gondolkodók érdemeit hangsúlyozza, akik a reformok sürgetői, előkészítői voltak. Így az egyetemi előadásokban különös jelentőséghez jut L. A. Schlözer (Multa opera scripsit, Criticus summus, Nunc prof. in Gottingensi. Magnum meritum), aki éppen a reformokat és nem a forradalmat ajánlotta híveinek. Az izlandi irodalomról szólva is Schlözer adatait idézi, míg az orosz irodalommal kapcsolatos ismereteit szintén göttingai forrásokból merítette. Előadásában Lessing: inter meritissimos autores Germaniae referendus, illetve Rousseau: Philosophus celebris. Duas virtutes in (. . .) operibus manifestavit: 1, Animi fortitudinem singularem, 2, Stylum energicum et praecisum. Memorabilis obvitam in qua multa fata pertulit, quae eo adduxerunt, ut osor generis humani esset et ideo vitia cultura deduxit. A magyarok közül sosem mulasztja el, hogy a sajtóvállalkozásokat ne említse. Így kerül szóba Kazinczy *Orpheusa*, Kármán *Urániája*, illetve Rát Mátyás, majd Csokonai *Diétai Magyar Műzsája* és ebbe a körbe sorolható Kis János *Zsebbe való könyvének* emlegetése. A *Zeitschrift* programjában az egyetemi előadások tendenciája is érződik: ismeretterjesztésre vállalkozik. Ez az ismeretterjesztés kettős irányú: egyfelől a németül olvasó külföldet akarja tájékoztatni a magyar irodalom és tudományosság fejlődésének eredményeiről, másfelől olyan hazai fórumot akar létesíteni, ahol a nézetek kicserélődhetnek. A helyes középút hangoztatása Schedius számára ezúttal nemcsak az udvari vagy tanácsai cenzúrának szóló taktikai helytartó fogás,

¹⁶ ZUBER: i. m., DOROMBY: i. m., KÓKAY: i. m.

¹⁷ A hirdetést közölte a jénai ALZ Intelligenzblatt 1801. Bd. III. 1073—1074. hasáb, a Magyar Hírmondó 1801. II. 678—680, de megjelent kisnyomtatványként is.

hanem a helyzet tüzetes ismeretében megfogalmazott szerkesztési elv: ugyanis sem a magyar íróársadalom, sem a csekély számú olvasóközönség, sem a politikai—társadalmi helyzet nem tette lehetővé az álláspontok nyílt konfrontálását, a határozottabb, elemző recenzióra még később is felszisszent a megbírált (és megannyi híve), bizonyos kérdésekről nem volt szabad szólni, így ezekről vita sem indulhatott meg. Tehát az a szellemi pezsgés, az az élénk eszmecsere, amely a göttingai előadásokat, a szemináriumokat, Schlözer egész magatartását jellemezte, amelynek szellemében Heyne folytatta szövegkritikai munkásságát, de még az 1789—1792-ben megjelent paszkvilluszok jó részét is eredményezte, 1802-ben már csak emlékekben élt. Ezért volt helyes Schediusnak az a módszere, amely az egymástól gyökeresen eltérő szemléletű írásokat, olykor egy számon belül, kommentár nélkül közölte, így mentve át a progresszív (vagy jozefinista, vagy reformer) gondolatot a jobb időkre. Ne felejtjük: a szigorú cenzúra megkötötte a szerkesztő kezét, és csak néha-néha engedhette meg magának Schedius, hogy burkoltan, inkább a szaktudományok problémáit fejtegetve, szólhasson, illetve jelentethessen meg merészebb hangvételű cikkeket. Nem tett más lehetővé a lap olvasótáborra sem, melynek beállítottságára tekintettel kellett lennie. Pl. az 1803-as esztendő végén 271 példány talált előfizetőre; szerte az országban olvasták, de eljutott a lap Brnoba, Karlócára, Károlyvárra, Bécsbe, Göttingába, Drezdába, illetve Erdélybe is. Az előfizetők között súllyal szerepelnek azok a protestáns nemesek, akik egyházi-hivatalos kapcsolatban álltak Schediusszal, illetve akik Schediushoz hasonlóan a maguk területén igyekeztek továbbvinni az 1790-es évek eszméit. Elsősorban a Prónayakra utalhatunk (Prónay Sándor, László, Gábor, Lajos neve olvasható az előfizetői névsorban), majd Podmaniczky Józsefre, a Berzeviczyekre, a Telekikre, Festetits Györgyre. Igen jelentős a protestáns értelmiség részesedése az előfizetői névsorban: Kis János, Kralovánszky András, Hrabovszky István, Podkonitzky Ádám, Liedemann Márton, Raitsy Péter, Fábri István, Németh László, Boczkó Dániel, Tessedik Sámuel, Sennovitz Sámuel, Volny András, Asbóth János neve sorakozik többek között élénk, egyikük-másikuk protestáns líceumnak volt tanára, szinte valamennyi jelentősebb—kevésbé jelentős (latin vagy német nyelvű) mű szerzője, többnyire külföldet járt, felvilágosult szellemű tanár, lelkész, gazdász. De legalább ennyire fontos, hogy a szerbek és a szlovákok között is olvasóra talált Schedius lapja: Tököly Száva mellett a lap szorgalmas munkatársa Skolka András; majd *A tökéletes szőlőgazda* c. mű szerzője, a később a *Tudományos Gyűjteményben* emlegetett Prokop Bolíé archimandrita, a folyóirat munkatársa Jovan Lazarević, a neves fizikus Atanasije Stojković, a kevésbé neves Jovan Živković is előfizetője volt a *Zeitschrift*nek. S nem csupán azért, mert Schedius Magyarországot a szó legtágabb értelmében fogta föl, és a lap elemzési körébe vonta a történészek által melléktartománynak felfogott országokat, illetve a Balkán egy részét is. Mert amilyen szorgalmasan közölte Schedius pl. a szerb irodalom újdonságairól szóló ismertetések (alkalmi költemények recenzióit, megemlékezést a kiváló történészről, Jovan Rajiéről), olyan tág teret engedett a magyar nyelvi—nyelvtani irodalomnak is, pl. annak a Beregszászi Nagy Pálnak, akinek kódös nyelvészeti elképzeléseivel nemcsak Schlözer nem értett egyet, hanem később Kazinczy Ferenc sem. Schedius előfizetői között a magyar és erdélyi íróársadalom számos tagját föllelhetjük: Tertina Mihály, Éder József Károly, Aranka György, Czinke Ferenc, Grigely József, Beregszászi Pál, Barits Adalbert, Bene Ferenc, Miller Jakab Ferdinánd, Jankovich Miklós, Nagyváthy János... De figyelemmel

kísérte Schedius lapját feltehetőleg Csokonai Vitéz Mihály,¹⁸ egészen bizonyosan Kazinczy Ferenc, aki cikket is küldött Schediusnak.¹⁹ Nem egységes világnézetű tábor sorakozott föl Schedius mögött, és még a Schedius törekvéseit teljes egészükben helyeslők is megoszlottak, mind világnézet, mind pedig az esztétikai vagy más szaktudományos ismeretek mélysége és irányultsága szempontjából. Schedius vállalkozása azonban belföldön és Göttingában helyeslésre lelt,²⁰ és megállapítását bizonyára sokan igenelték: „Keine Periode der Literatur bedarf der Hilfe, welche zweckmäßig verfaßte Zeitschriften zu ihrer Ausbildung darbieten, so sehr, als diejenige, in welcher sich gegenwärtig die ungrische Literatur befindet . . .”²¹

A továbbiakban az újságírás és a folyóiratok hasznáról olvasható az előfizető, és a sorokban Schlözer újságolvasó kollégiumának jótékony hatását fedezhette föl. S a programadó cikk,²² a Windischről szóló tanulmány is a felvilágosodás jegyében fogant eszmék szerény sugárzását bizonyította. Ennek nem mond ellent, hogy a Windisch mellett tanúságot tévő értekezést egy Prayról szóló tanulmány követi (a szerző: Schedius), holott egyetemi előadásában Schedius nem emlegette Prayt a magyar historiográfusok között. Itt érhetjük tetten a szerkesztői egyensúlyozó manővereket: közread a vitathatatlanul jelentékeny, de feltétlenül egy korábbi szemléletet bármily színvonalasan képviselő történelemszöveget; s bár hangsúlyozza, hogy Pray barátja volt Windischnek és Cornides Dánielnek, a Pray-cikk mintegy ellensúlyozása a lap egésze felvilágosodott szemléletének. Hiszen ugyanebben a számban közli a szerkesztő J. Rajic nekrológiáját, s itt azt hangsúlyozza, hogy a görög keleti szerzetes és történetíró „képmutatástól (Heucheley) és babonától mentesen szolgálta nemzetét és egyházát”, és ez némileg a Prayról írottakkal is felelni látszik. A Prayról szóló cikket a jénai *Allgemeine Literatur-Zeitung* erőteljesen bírálta.²³ A bírálathoz feltehető szerzője Engel János Keresztély. A bíráló hangneme és célzata egybevág a jénai folyóirat egy másik Prayt illető kritikájával.²⁴ A *Historia regum Hungariae* . . . c. Pray-műről a recenzens (valószínűleg Engel) így ír: „Man erwarte nicht von dem Vf. tiefe Blicke in das Innere der jedesmaligen Ungarischen Staatsverwaltung und Verfassung, und in deren allmähliche Entwicklung und Veränderung: man vergesse nicht, daß man eine *historia Regum*, und nicht *Regni Hung[ariae]* vor sich habe. Eben so wenig erwarte man Partheylosigkeit in Religionsangelegenheiten”. A recenzens elhatárolja magát a jezsuita és a jakobinus állásponttól, és mintegy a helyes középút követése mellett teszi le voksát. Ismerte Schedius és Engel szoros kapcsolatát, és mind Schediusnak, mind Engelnek Prayról és általában a jezsuitákról (s a klerikális történelemszemléletről) kialakított véleményét, feltételezzük, hogy Schedius Pray-cikke, Engel két recenziója egyazon taktikának építőköve. Engel (aki egyébként cenzorként is tevékenykedett) tisztában volt Schedius lapszerkesztési és kiadási nehézségeivel, és nem valószínű, hogy Schedius tudta nélkül tette volna közzé bírálatait. Hiszen éppen

¹⁸ Kapcsolataikra vö. Csokonai 1795. júl. 9-i levelét Schediushoz, továbbá Gulyás József szöveggözlését: ItK 1936. 470.

¹⁹ Kazinczy Levelezése III. 92., 231.

²⁰ L. Chr. G. Heyne leveleit. Közli: VALJAVEC: i. m.

²¹ Előfizetési felhívás.

²² 1802. I. kötet I. füzet.

²³ JÜGELT: *Die Rezensionen* . . . 89–93.

²⁴ ALZ 1800. Bd. III. 263–266. hasáb.

Schedius tudta talán a legjobban Magyarországon, kik a jénai lap magyar recenziói. Hogy a pesti *Zeitschrift* szabadabb szellemű dolgozatokat tessen közzé, ahhoz pl. Paintner Mihály és mások írásait is publikálni kellett.

Így a több részes tanulmány Zápolya Jánosról Habsburg-párti szemléletről tanúskodik.²⁵ Egy másik számban viszont III. Andrásnak Ausztria ellen viselt háborújáról emlékezik meg Engel, éppen nem Habsburg-párti szellemben.²⁶ Másutt Engel a pragmatikus történetírás, a források *kritikai* feldolgozása mellett tör lándzsát (mintegy kimondatlanul is vitakozva Paintner Mihály egy régebbi szemléletű történeti cikkével).²⁷ Gibbon, Hume és Robertson történetírását vallja ideáljának, és megállapítja: A pragmatikus történetírás első követelménye az igazság. A második követelmény: valamennyi kéznél levő és felhasználható történeti forrás teljes mérvű fölhasználása. Elpanaszolja, hogy nincs igazi nemzeti könyvnyomda, minthogy az Egyetemi Nyomdát nem tekintheti annak. S általában: mind Engel oklevél-magyarázatai, mind Schediusnak a Cornides-hagyatékából származó forrásanyag-ismertetései, valamint recenziói a hívebb, felvilágosult szemléletű, a múltat elfogulatlanabban ábrázoló történetírásnak hírnökei. Ezért szól Schedius nagy elismeréssel Cornidesnek Anonymus-védelmét szolgáló könyvéről (ezt a recenziót pedig Engel ismerteti a magyar sajtóban),²⁸ ezért adja közre Schedius J. Lazarevičnek a szerb királyság errdetéről szóló, oknyomozó tanulmányát (amelyben Schlözer, Dobrovský, Engel, Rajić adatait szembeesíti),²⁹ ezért jelenteti meg Édernek a magyar történelem viharos korszakát érintő írását.³⁰ Éder a Pázmány-Bethlen-Rákóczi-viszonyt tárja föl, történeti szempontból a Pázmány-Rákóczi-viszonyra hívja föl a figyelmet, míg diplomatikai szempontból a szövegközlés hűségét, pontosságát tartja szem előtt. Az ugyancsak erdélyi Marienburg József Lukács pedig azt hangoztatja, hogy a pragmatikus történetíró is szól a háborúkról és a csatákról, méghozzá olyan módon, hogy együttal azok okát és következményeit is feltárja.³¹ Engelnek egy cikke viszont azt is körvonalazza, hogy a történetírás és segédtudományai nemcsak a múlt valóságának hívebb feltárását is célozzák, hanem az együttlakó nemzetek közösségi érzését mélyítik.³² Természetesen sem Schedius, sem Engel nem vallotta a hivatalos birodalmi patriotizmust, de az 1790-es évek magyar nemesi (konzervatív) mozgalmát sem tudták a magukénak. S nyilvánvaló félreértésnek vagy rossz információnak tartjuk ugyan Virág Benedek egy közlését, miszerint Schedius azt mondta volna, hogy a magyar nyelv alkalmatlan a kultúrára,³³ de Schedius és Engel nem osztotta a nemesség jórészének konzervatív-hazafiaskodó szemléletét. Engel szerint³⁴ csak egy félig művelt magyar veszi rossz néven ama történeti megállapítást, hogy a magyarok (Ungern [Magyaren]) harcias nomádokként léptek Pannonia területére, a földművelést és a szükséges kézművességet jórészt a szlávoktól, a legyőzöttektől tanulták, mint ez a magyar nyelvbe átvett

²⁵ 1802. I. kötet 2–3. füzet.

²⁶ 1802. II. kötet 1. füzet.

²⁷ 1804. VI. kötet 1. füzet.

²⁸ 1803. III. kötet 2. füzet, Magyar Kurír 1803. II. 430–432.

²⁹ 1803. III. kötet 3. füzet.

³⁰ 1803. IV. kötet 1. füzet.

³¹ 1803. IV. kötet 2. füzet.

³² 1804. V. kötet 2. füzet.

³³ Kazinczy Levelezése III. 6. Vö.: WALDAPFEL: i. m. 144.

³⁴ A 32. sz. jegyzetben i. h.

valódi szláv szavakból és megnevezésekből kitetszik. Engel azonban itt nem áll meg: „Es war und bleibe also auch ferner mein Lieblingsgeschäft—írja alább—das wechselseitige Verkehr aus- und inländischer, vorzüglich deutscher und Magyarischer Cultur nach Kräften mitbefördern zu helfen”. Mind Schedius, mind Engel a maga módján cáfolni igyekszik Schlözernek Anonymus szava-hihetőségét kétségbe vonó állításait, Schedius teret biztosít a magyar nyelv ápolását sürgető cikkeknek, a magyar nyelv Engelétől eltérő szemléletének (pl. Beregszászi Nagy Pálnak), illetve Révai Miklós magyar nyelvfejlés-tési terveit tartalmazó írásainak.³⁵ Schedius lelkesen számol be a Széchényi Könyvtár alapításáról, a könyvtáralapítás további fejleményeiről, mintegy beleillesztve a kultúraápoló, a műveltségterjesztő törekvések szélesebb és időben is tágabb folyamatába. Nem kevésbé örömteli Schediusnak az az ismertetése, amely Kisfaludy Sándor Himfyjének jelentőségét igyekszik érzékeltetni.³⁶ A Kisfaludyt, Virág ódáit, Ányos érzékeny énekeit prezentáló cikkek és a konzervatív nemesi szemléletet tagadó tanulmányok nem semlegesítik egymást, és nem Schedius opportunizmusáról tanúskodnak. Schedius ugyanis nem lát ellentétet a magyar nyelvápoló, kultúraterjesztő és a göttingai szellemiségtől ihletett, polgáribb fogantatású és nem csupán a magyar nyelvű műveltséget szem előtt tartó törekvések között. Ahogy Engel Schlözerral szemben a német kulturális missziót tagadó, a magyar kultúra értékét és önállóságát valló álláspontot képviselte, de később Horvát István és mások szemében nem számított hazafinak. Schediusnak szándéka az volt, hogy mindenféle színezetű törekvésnek helyet biztosítson a lapban, a külföld előtt azt prezentálja, hogy a magyar tudományos és kulturális élet sokszínű, izgalmas problémákat vet föl. A horatiusi *Ars Poetica*-fordításáról szólva, a recensens (Schedius) megemlíti, hogy Verseghy a wielandi Horatius-értelmezést fogadta el;³⁷ Csokonai Amaryllisét pedig ekképpen méltatja: „Eine liebliche Blume auf dem Felde der Idyllen-Gattung (...) Die fruchtbare Phantasie und das innige Gefühl, wodurch sich die Poesieen des Hrn Csokonay (!) auszeichnen, so wie die Anmut seines Ausdrucks, wird auch in diesem Gelegenheits-Gedichte Niemand vermissen.”³⁸

A történettudomány és a szépirodalmi művek recenziói mellett igen fontosak a *Zeitschrift*nek azok a közleményei, amelyek az ország általános helyzetével foglalkoznak. Természetesen itt sem lehetett szó a gazdasági nehézségek nyílt és mélyre ható elemzéséről; ezen a területen is inkább utalásokban él a szerkesztőnek és munkatársainak az a vágya, hogy a merev feudális rendszeren legalább is enyhítsenek javaslataikkal. Egy cikk például egy ipari-mezőgazdasági szakiskola iránt tesz javaslatot, s a sorok között az iparosodást sürgeti. „Es ist nicht bloß für die unadelige Jugend bestimmt (ti. az iskola); auch der Adelige ist ein Staatsglied, folglich auch ein Bürger, auch unter den Adelichen gibt es viele junge Leute, welche einstens Künstler, Handelsleute, Handwerker, oder Oekonomen werden wollen.”³⁹ Verseghy egykori verses röpiratát idézi ez a megállapítás. Másutt Engel Szepes, Gömör, Abaúj, Liptó és más felvidéki megyék rossz úthálózatát teszi szóvá, és hiányolja a központi intézkedéseket.

³⁵ 1803. III. kötet 6. füzet.

³⁶ 1802. I. kötet 2. füzet.

³⁷ Uo.

³⁸ 1803. IV. kötet 6. füzet.

³⁹ 1802. I. kötet 3. füzet.

az útépitésben. Engelt követőleg a szerkesztő Tessedik Sámuel egy tanulmányát hozza, amelyben a magyarországi ipar előtt álló nehézségeket tárja föl, különös tekintettel a Tisza mentén elterülő vidékekre.⁴⁰ Ebbe a körbe vágnak Kitaibel Pál, Berzeviczy Gergely és Skolka András dolgozatai, amelyeknek országismertető jellegük mellett a mezőgazdaság, az ország ásványi kincseinek ismerete, a talajfajttákkal való helyes élés, stb. szempontjából is megvan a maguk gyakorlati haszna. Ugyancsak ez az oka annak, hogy Schedius vezetőd helyen, méltató szerkesztői bevezetővel hozza Winterl professzor új kémiai rendszerének bemutatását tartalmazó tanulmányát.⁴¹ A természettudományok talán nem kapnak annyi helyet mint a történettudomány és az irodalom, illetve annak megannyi recenziója, de a szerzők szigorúan tudományos előadása, az országismertető topográfiának a gyakorlati haszon szolgálatába állítása megnöveli a dolgozatok kisugárzásának erejét. Ugyanis, az alaposabb természettudományi ismeretekkel, a jobb helyismerettel, a környezet alaposabb elemzésével célszerűbben történhet a termelés, s ez gazdaságosabb életvitelt eredményezhet. Schedius óvakodik attól, hogy az ország társadalmi berendezkedését a bíráló tárgyává tegye. Tessedik, Berzeviczy, Skolka, Engel és mások azonban közvetett módon mégis a reformokat képviselik, az egyes topográfiai leírások alig burkoltan éreztetik azokat a visszasságokat, amelyek hátráltatják az ország fejlődését. Egy ízben a kivitel szabadsága mellett száll síkra egy cikkíró, azt hangsúlyozva, hogy a szabad kivitel sosem okoz drágaságot, ellenben a nemzeti szorgalmat növeli.⁴² Egy másik alkalommal — nyilván nem célzat nélkül — közzéteszik a göttingai mester, Heyne egy Rummy Károly Györgyhöz intézett levelét. A franciák garázdálkodásairól szóló rémhíreket cáfolja Heyne: „Durch öffentlich bekannt gemachte Schreiben des Französischen Gouvernements ist der Universität Schutz, Ruhe und vollkommene Sicherheit zugesagt; noch kein Mann von Franzosen ist hieher gekommen; uns sind unsre Universitäts-Fonds gelassen, wir leben in aller Ruhe, ungestört.”⁴³ Schediusék nem voltak teljes hívei a franciáknak, de a kormánynak sem; Heyne tekintélye mögé bújva, így, ilyen óvatosan, jelentették olvasóiknak külön véleményüket.

Az ismertetések, a recenzióknak számító írások, a hirdetések egyébként — ha határozott állásfoglalást kevésbé tükröznek is — jellegükkel, terjedelmükkel és megfogalmazásukkal sugallják, hogy a szerkesztő és a szerzők jelentékeny része a göttingai szellemiséget szeretné Magyarországon népszerűsíteni. Igen sűrűn látnak napvilágot hírek Engelről, Berzeviczyről (nemcsak egyes műveik megjelenéséről, hanem életük fordulójáról is), viszonylag részletesen ismertetik a jénai Ásványtani Társaság és magyar vonatkozásai körébe vágó évkönyvet, Bertuch *Allgemeine Geographische Ephemeriden* c. vállalkozásáról is megemlékeznek. Örömmel adják hírül, hogy a göttingai tudós társaság tagjai közé választotta Schediust, Festetics Györgyöt és Berzeviczy Gergelyt, Skolka András egy cikke Schlözer *Staatsanzeigen*-jét idézi, megtudhatjuk, hogy a jénai lateinische Societät Schediust tagsággal tisztelte meg, terjedelmes leírást olvashatunk — Rummy Károly György tollából — a wolfenbütteli könyvtárról és annak magyar vonatkozású kéziratairól; egyszóval a németországi — magyar kapcsolatok emlegetése annak bizonyítékául szolgál, hogy Ausztriát mintegy

⁴⁰ 1802. II. kötet 3. füzet.

⁴¹ 1803. IV. kötet 5. füzet.

⁴² 1803. III. kötet 5. füzet.

⁴³ 1804. V. kötet 1. füzet.

megkerülve, a magyar tudósok közvetlen érintkezése a külföldi tudományos élettel számos haszonnal járhat. A körülmények nem tették lehetővé, hogy a francia és az angol tudományos törekvéseket is ismertessék, jöllehet Schediusnak, Berzeviczynek, Németh Lászlónak és másoknak e területről is voltak ismeretei. Viszont néhány cikkben lengyel—magyar összefüggések kerültek szóba, Batthyány Vince útleírásai a Krakkótól Bártfáig tartó út beszámolóját, illetve egy konstantinápolyi útét adták, a délszláv vonatkozások feltárása pedig a szerkesztői célkitűzések (és pl. Engel stúdiумai) közé tartozott.

Az 1804-es év hatodik kötete második füzetének 135. lapján aztán furcsa bejelentés zavarta meg az olvasókat. A *Zeitschrift* e száma késve jelent meg, a következő is késedelmesen fog megjelenni, de ennek sem a szerkesztő, sem a kiadó nem oka. A következő számban pedig Schedius bejelenti, hogy megszünteti a lapot, mivel fizikai állapota, egészsége megromlott, túl sok az egyéb elfoglaltsága, amelyek között egy Magyarország földrajza c. könyvet emleget és egy „Lexici scriptorum Hungariae” c. vállalkozást, majd azt ígéri, hogy talán 1806-ban folytatni fogja az újságot. Az eddigi szakirodalom jórészt elhitte Schediusnak, hogy valóban megromlott egészségi állapota miatt hagyta abba a feltehetőleg nem könnyű szerkesztési munkát. Csakhogy mind a Schediusszal naponta érintkező Ferenczy János, mind Horvát István naplókban egyetlen szóval sem emlékeznek meg Schedius bármiféle betegségéről vagy gyógykezeléséről, annál inkább terveiről. S ami még feltűnőbb, Ferenczy egyetlen szót sem szól a *Zeitschrift* megszünéséről.⁴⁴ Horvát István mindössze annyit jegyez meg, hogy Hartleben Konrád vette át a *Zeitschrift* kiadását, nála halt el a folyóirat.⁴⁵ Ez azonban nem látszik elég indoknak, hiszen Schediusnak voltak jómódú és befolyásos ismerősei, sőt, a nádorhoz is megtalálta az utat, így a kiadói nehézségeket át tudta volna hidalni. Sokkal inkább az ausztriai és magyarországi viszonyok rosszabbodásában, a magyar törekvések bécsi felszámolásában látjuk a *Zeitschrift* megszünésének okát. 1803-ban ugyanis sikerült a két magyar lap közül az egyiket, a *Magyar Hírmondót* megszüntetni, s az udvar nem titkolt reménykedéssel várta a másik magyar lap, a *Magyar Kurír* elhalását. S az 1804-es késedelmes megjelenésnek sem csak az olvasók elől titkolt kiadói packázás volt az oka; s ha a kiadó hirtelen packázni kezdett, azzal talán „magasabb” érdekeket szolgált. 1802-ben — mint tudjuk — Berzeviczynek a magyar parasztság helyzetéről szóló munkája Schediushoz került.⁴⁶ Schedius lefordította (vagy az egészet vagy csupán egy részletet), majd tanítványának, Ferenczy Jánosnak másolás céljából átadta. Ferenczy nemcsak lemásolta a latin nyelvű munkát, hanem egy részletet naplójába illesztett. Berzeviczy e művét Horvát István is olvasta. Schedius — nyilván Berzeviczy kívánságára — szeretett volna e műből egy részt közzétenni a lapban. Hogy egyetlen részlet sem jelent meg, a helyzet ismeretében természetesnek tetszik. Csak azt nem tudjuk, hogy Schedius maga állt-e el a publikálástól, vagy „magasabb” helyen megérdeklődte: érdemes-e próbálkoznia a közzététellel. Mályuszné Császár Edit szerint — aki az Országos Levéltárban a cenzúrai anyagot átnézte — nincs nyoma annak, hogy Bécsből vagy a Helytartótanács részéről betiltást javasoló-sugalló határozat, rendelet érkezett volna. De hogy a

⁴⁴ FERENCZY JÁNOS: Napi jegyzések. OSZK Kt Quart. Hung. 463.

⁴⁵ HORVÁT ISTVÁN: Mindennapi. Bp., 1967., 68.

⁴⁶ Erről részletesen: FRIED István: *Adatok Romy Károly György sajtó- és kiadványvállalkozásainak történetéhez*. MKsz 1979. 3. sz.

Berzeviczy-írás és a lap megszűnése között valamiféle kapcsolat lehetséges, talán nem egészen valószínűtlen. Nem tartható teljesen kizártnak, hogy Schedius valóban önként szüntette meg folyóiratát, de erre „magasabb” helyről, pl. a nádortól vagy a nádor közvetlen környezetétől intést, ösztönzést kapott. Tény, hogy csak a folyóirat szűnt meg, Schediusnak egyéb tevékenysége nem. Már 1805 februárjában ismét szervezkedni kezd, és a pesti ifjúságból tudós társaságot akar felállítani, maga magyar történetírókkal és irodalomtörténettel szeretne foglalkozni. Bár tisztában van azzal, hogy vállalkozása „mostani Hazánk szomorú környulállásiban az Uralkodó Hatalom miat(!) semmi mód lábra nem állhat”, mégis meg kell kezdeni a munkát. „Valaha tökéletes Nemzet Históriaját”-t akar előkészíteni, ezért kezd neki írói lexikona anyaggyűjtésének, és ezért szólítja föl Horvátot és Ferenczyt a történeti gyűjtésre, az oklevelek másolására.⁴⁷ Horvát emígy írja le: „A’ mi Schedius Plánumait illeti, az ezekből áll: Maga, én, és Ferentzy öszve vetett vállal jegyezzük ki minden eddig kiadott régi leveleket rövideden, tudniillik azoknak szerzőjüket, eszendeiket, kezdeteiket, és végzeteiket; hogy így a’ kiadottakról egy lajstromot készíthessünk. Ekkor, úgy mond, Kornides könyvtartójából, a’ Nemzeti Könyvtárból, Jankovits gyűjteményéből, és más effélékből kiadjuk a’ még ki nem adottakat. Másodszor azt akarja, hogy ugyan mi szedjük öszve minden nembeli Magyar Íróinkat . . .” Később Horvát „hatalmasan” biztatta „egy Magyar Tudós Újság el kezdetére”, ennek mintája az *Annalen der Österreichischen Literatur* lenne. „Ajánlottam magam, Ferentzy, Vitkovits, és többeknek segédöket”.⁴⁸ De Schedius tudta, hogy nem azért szüntette be 1804-ben *Zeitschriftje* szerkesztését, hogy 1805-ben vagy 1806-ban újrakezdhesse, lapalapítási engedélyt aligha remélhetett.

Schedius és *Zeitschriftje* jelentőségét először Waldapfel József méltatta, a magyar nyelvi törekvések segítésére vetve a súlyt: „Virágtól kifogásolt működésének az ad jelentőséget, hogy a teljes élettelenység után ő tett először próbát az irodalmi élet megszakadt fejlődésének újrafelvételére. A visszaesés után első komoly számbavevője az irodalmi termelésnek, sőt a maga módján egyik legkomolyabb előkészítője a magyar nyelvművelő törekvések megújulásának is.”⁴⁹ Waldapfel kissé egyoldalúan láttatja Schedius jelentőségét; ahogy Doromby Karola Schedius-monográfiája számos becses adat mellett is csupán a német-magyar „kultúrközvetítő”-t mutatja be, és a *Zeitschriftet* mint a bécsi „patriotisztikus” (?) törekvések szolgálatát méltatja. Láttuk, mennyire nem volt az. Kókay György az új sajtótörténetben érdemének megfelelő terjedelemben ír Schedius vállalkozásairól, és a magyar irodalomtörténet szemszögéből, valamint — a célnak megfelelően — a magyar publicisztika fejlődésébe beleágyazva az alábbi következtetéshez jut: „Közvetítő és áthidaló volt a 18. század eleji, Bél Mátyás-i, hungarus-szemléletű államismereti iskolázottság, valamint a századvégi, neohumanista göttingai eredetű felvilágosultság, sőt a reformkorszak törekvései között. Publicisztikai tevékenysége, folyóiratai révén, a 18. század elejének és végének sajátos szintézisét tükrözi.”⁵⁰ Kókay találó jellemzéséhez azt tehetjük hozzá, hogy e szintézis Magyarországon még a XIX. század elején is időszerű feladatnak bizonyult. Schediusszal ekkor még Kazinczy

⁴⁷ FERENCZY: i. h.

⁴⁸ HORVÁTH: i. m. 102., 169.

⁴⁹ WALDAPFEL: i. m., 145.

⁵⁰ KÓKAY: i. m., 242.

Ferenc is messzemenően egyetértett. De az értékeléshez még egy, kevésbé elhanyagolható szemponttal járulnánk hozzá. Habermasnak ugyan főleg a nyugat-európai törekvésekre érvényes megállapítását idéznénk: „A politikailag okoskodó közönség főleg a polgáriak magánösszejövetelén találja meg a maga helyét. A XVIII. század utolsó évtizedeiben kivirágzó folyóiratok, a politikaiak is, a magánemberek társas életének valóságos kristályosodási pontjaivá válnak.”⁵¹ S minthogy Schedius szalonjában, illetve Teleki László estélyein jó részt azok találkoztak, cseréltek eszmét, akik a *Zeitschrift* hasábjain publikáltak, illetve akik előfizettek Schedius lapjára, a társasélet vitáinak, beszélgetéseinek mintegy „kristályosodási” pontját is láthatjuk a *Zeitschrift*-ben. A maga óvatosságával, körültekintésével, sokféle orientáltságával képet adott arról az 1790-es években kialakult törekvésről, amelynek gyors és nyílegyenes fejlődését az 1794/95-ös évek eseményei, majd a ferenci abszolutizmus gátolták ugyan, de megsemmisíteni nem tudták. A cikkírók, a szerkesztés azért kelthettek számottevő visszhangot Göttingában, a lap folytatását azért sürgette Horvát István, illetve azért kísérelte meg Rummy Károly György, mert a 90-es évek reformeszméi szólaltak meg, bármily halkán, bármily elváltoztatott hangon. Schedius ezért lehetett közvetítő Waldapfel József, Dorombay Károly és Kókay György értelmezése szerint *egyaránt*. A *Zeitschrift* színvonalas folyóirat volt (jóllehet természetszerűleg egyenetlen), jól képviselte a magyar tudományosságot a külföld előtt, bár nem elég erőteljes hatással. S amikor Ferenczy hírül adja Horvátnak, hogy Schwartzner és Schedius érdemeik jutalmául a császártól „arany pixist” kaptak, Horvát rezignáltan válaszolja: „miért köllött legyen a’ drága Pixist nekik a’ Politia Ministerétől nyerniek?” „Félek — teszi hozzá — ne hogy e’ jutalom nem a’ Tudománynak, hanem másvalaminek, érdem jutalma legyen.”⁵² Schediust mindenestre megtörte sok kudarca, lassan-lassan elszigetelődött a német tudós világtól, Hegel megkeresésére feltehetőleg nem is válaszolt, és esztétikáját is csak megkésve adta ki, amikor már hatásra aligha számíthatott. Mindez mit sem von le a *Zeitschrift* jelentőségéből. S bár Wertheimer Ede még idézni tudta Schedius Bécsbe küldött jelentéseit,⁵³ teljesen gyanú felett állóvá nem vált sosem. Feljelentésekben elő-előfordul az ő neve.⁵⁴ S folyóiratával,⁵⁵ esztétikai előadásával olyan nevet szerzett magának, hogy még később is, a Pestre látogatók szívesen keresték föl. 1817-ben pedig ott látjuk a *Tudományos Gyűjtemény* első cikkírói között.

⁵¹ Jürgen HABERMAS: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Bp., 1971., 107.

⁵² Ferenczy és Horvát levelezése. 1808-as levelek. OSZK Kt Levellestár. Az adatot Soós Istvánnak köszönöm.

⁵³ WERTHEIMER Ede: *Az 1811/12-iki magyar országgyűlés*. Bp., 1899. Egy Leurs nevű ágens jelentéseiben Schedius beszervezett emberként szerepel. Vö.: OL—I. 5c Privatbibl. Fasc. 46. pag. 39a Mályuszné Császár Edit szíves közlése.

⁵⁴ Egy konfidens 1810-es jelentése szerint Schedius „illírek” Oroszországba történő kivándorlását támogatja és könnyíti meg. Aleksa Ivic: *Arhivska gradja o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima II*. Beograd, 1931., 13.

⁵⁵ A *Litterarische Anzeiger*-ből és a *Zeitschrift*-ből viszonylag gyakran merített az egykorú magyar sajtó. Vö.: Magyar Hírmondó 1799. I. 383–384., 1802. I. 327–328., 384., 1803. 390–393., Magyar Kurír 1804. I. 580., 586. A szerb tudományos sajtóban még lényegesen később is fel-felbukkan a *Zeitschrift* egy-egy közleménye. Vö.: Srpske Letopisi 1831. 26. k. 1–9. idézi J. Lazarevićnek a *Zeitschrift* 1803-as kötetében közreadott értekezését.

ISTVÁN FRIED

Lajos Schedius und seine Zeitschrift
(Zeitschrift von und für Ungern, 1802—1804)

Lajos Schedius, Professor des Lehrstuhls für Ästhetik der Pester Universität, begründete seine Zeitschrift in 1802 unter ungünstigen Bedingungen, zur Zeit des Absolutismus Franz I. In seiner Zeitschrift mochte er vor allem für die deutsche gelehrte Welt die von ihnen kaum gekannte ungarische Kultur demonstrieren. Das ungarische wissenschaftliche, literarische und publizistische Leben — nach einer Aufschwung am Ende des 18. Jahrhunderts — war damals in einem paralysierten Zustand. Einige (wie z. B. Berzeviczy, Engel, Schedius) liessen ihre Artikel in Deutschland, vorwiegend in Göttinger und Jenaer Zeitschriften erscheinen. Mit seiner Zeitschrift unternahm Schedius eine populärwissenschaftliche Arbeit in zwei Richtungen: einerseits wollte er das Ausland über die Lage der ungarischen Literatur und Wissenschaft informieren, andererseits wollte er ein vaterländisches Forum zum Austausch der Meinungen erschaffen. Zum Jahrgang 1803 meldeten sich 271 Abonnenten, vorwiegend aus den Reihen des protestantischen Adeltums und der protestantischen Intelligenz, doch gab es Leser auch unter den Serben und Slovaken. Der Redakteur, obwohl er in der liberalen Atmosphäre der Göttinger Universität erzogen wurde, war doch gezwungen, zu Hause sich mit den Umständen abzufinden, und liess auch konservative Verfasser zu Worte kommen. Er selber wollte allerlei Richtungen Platz geben, und er wollte für die ausländische öffentliche Meinung demonstrieren, dass das Geistesleben in Ungarn vielfarbige, interessante Probleme aufwarf. Die Zeitschrift teilte oft Nachrichten über das kulturelle und wissenschaftliche Leben der Städte Jena, Göttingen und anderer Deutschlands mit. Im Jahre 1804 — wegen der noch ungünstigeren Umstände — musste die Zeitschrift eingestellt werden.